

УДК 330.341:631.115.11

І. Г. Кадирус,

старший викладач, Дніпропетровський державний аграрний університет

ДО ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

У статті проаналізовано сучасний стан економічного розвитку особистих селянських господарств України і Дніпропетровської області та визначено основні напрями щодо їх розвитку.

The article analyzes the current state of economic development of private farms in Ukraine and Dnepropetrovsk region and identified key issues with respect to their improvement.

Ключові слова: особисті селянські господарства, земельні ділянки, сільськогосподарська продукція, розвиток.

Key words: personal peasant economies, land, agricultural production, development.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Нині в результаті суттєвих структурних зрушень у сільськогосподарському виробництві спостерігається зростання питомої ваги продукції, що виробляється у приватному секторі, а саме — в особистих селянських господарствах (ОСГ). З формуванням ринкових відносин роль цих господарств у економічному розвитку країни все більше зростає. Тому оцінювання сучасного стану ОСГ в ринкових умовах та пошук шляхів ефективного їх функціонування є актуальними, а їх успішне вирішення допоможе надійно забезпечити населення якісними продуктами харчування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасних умовах господарювання увага до особистих селянських господарств підвищується як з боку науковців, так і з боку практиків. Різні аспекти проблем функціонування та розвитку особистих селянських господарств, а також їх вплив на агропромисловий сектор економіки досліджуються у наукових працях П.І. Гайдуцького, О.Д. Гудзинського, В.В. Зіновчука, П.Т. Саблука, П.М. Макаренка, Л.Ю. Мельника, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Онищенко, О.В. Чайнова, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина та багато інших.

Однак, деякі питання щодо особливостей діяльності особистих селянських господарств та їх розвитку залишаються дискусійними і недостатньо висвітленими. Одним із них є перспективи їх подальшого розвитку.

Так, Саблук П.Т. стверджує, що "організаційно-правова структура землекористування, в якій переважає дрібнотоварний сектор, ніколи не стане базовою основою для структурно-інноваційної перебудови вітчизняної аграрної економіки" [3].

Юрчишин В.В. вважає, що треба зосередити увагу "на особливостях розвитку господарств населення різних типів. Найбільший інтерес тут викликають особисті селянські господарства. По-перше, тому що їм і надалі належатиме помітне місце у вітчизняному виробництві сільськогосподарської продукції. По-друге, в них зосереджено найбільшу частину сільських жителів. З одного боку, вони розвивають сільський сектор і підтримують його самобутність — з іншого; їхній економічний добробут і соціальна захищеність значною мірою формуватимуться в секторі, соціальною основою, серцевиною якого є вони самі. По-третє, саме від розвитку цього сектора дуже великою мірою (якщо не найбільше) залежатиме майбутнє українського села як такого" [4].

Метою наукового дослідження є оцінка сучасного стану економічного розвитку особистих селянських господарств та визначення можливих напрямків та перспектив їх розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Особисті селянські господарства є одним із стабільних секторів економіки у сільському господарстві України. За роки незалежності ці господарства зробили вагомий внесок у розвиток аграрного сектора економіки країни, підвищилася їх значимість у формуванні продовольчих ресурсів держави. Вони виробляють основну частку плодоовочевої продукції та картоплі, понад половину м'яса, молока та яєць, забезпечують сільське населення продуктами харчування, а також постачають на ринок значну частину продовольства.

Особисті селянські господарства є реальними конкурентами аграрних підприємств у ви-

Таблиця 1. Основні характеристики особистих селянських господарств в Україні та Дніпропетровській області

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2010 р. в % до 2006 р.
Україна						
Загальна кількість особистих селянських господарств, тис. од.	4817,8	4749,1	4666,0	4612,1	4540,4	94,2
з них господарства:						
- які утримують худобу і птицю	3699,7	3536,2	3401,4	3346,5	3267,2	88,3
- мають у приватній власності сільськогосподарську техніку	189,5	199,6	211,4	222,1	234,1	123,5
Площа земельних ділянок, тис. га	6691,7	6630,0	6585,2	6560,5	6655,4	99,4
Припадає площі в розрахунку на одне господарство, га	1,38	1,39	1,41	1,42	1,47	106,5
Дніпропетровська область						
Загальна кількість особистих селянських господарств, тис. од.	202	199,6	198,2	196,8	193,4	95,7
з них господарства:						
- які утримують худобу і птицю	146,8	137,7	131,7	131,2	131,1	89,3
- мають у приватній власності сільськогосподарську техніку	5,8	5,9	6,1	6,3	6,6	113,8
Площа земельних ділянок, тис. га	381,8	391,2	403,5	409,2	424,1	111,1
Припадає площі в розрахунку на одне господарство, га	1,89	1,96	2,03	2,08	2,19	115,9

Розраховано за даними [5; 6].

користанні трудових і матеріальних ресурсів, у виробництві і реалізації виробленої продукції.

У сучасних умовах ОСГ є структурним елементом агропромислового комплексу країни й виконує такі економічні функції: виробництво додаткової сільськогосподарської продукції — валової і товарної; підвищення рівня життя сільського населення шляхом поліпшення матеріального споживання, у тому числі продуктів харчування, збільшення доходів, використання ресурсів праці й засобів виробництва, що недоступні суспільному господарству.

В Україні станом на 1 січня 2011 р. зареєстровано 4,54 млн особистих селянських господарств, членам яких відповідно до чинного за-

конодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням "для ведення особистого селянського господарства". В їх користування і володінні знаходиться 6655,4 тис. га земель, або 7,6 % загальної земельної площі країни.

Найбільша кількість особистих селянських господарств зосереджена в таких областях, як Вінницька — 330,2 тис., Львівська — 304,9 тис., Івано-Франківська — 269,1 тис. та Київська

— 264,6 тис., а найменше їх в Автономній Республіці Крим та Луганській області.

Розвиток особистих селянських господарств об'єктивно зумовлений необхідністю збільшення обсягів виробництва продукції, зростанням грошових доходів селян та створенням належної інфраструктури в сільській місцевості.

Розглянемо основні характеристики особистих селянських господарств в Україні та Дніпропетровській області (табл. 1).

Дані таблиці свідчать, що загальна кількість особистих селянських господарств в 2010 р. в порівнянні з 2006 р. як в Україні так і в Дніпропетровській області зменшилась на 5,8 і 4,3 % відповідно. Основним засобом для ведення гос-

подарської діяльності в особистих селянських господарствах є земля. Площа земельних ділянок в їх володінні в Україні зменшилась на 0,6 %, а в області зросла на 11,1 %. В середньому на одне господарство в Україні в 2010 р. припадало 1,47 га, в області цей показник є трохи вищим і становить — майже 2,2 га.

Позитивним є збільшення чисельності особистих селянських господарств, які

Таблиця 2. Наявність худоби в особистих селянських господарствах, тис. гол.

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2010 р. в % до 2006 р.
Україна						
Велика рогата худоба, всього	3258,2	2976,3	2807,8	2652,2	2454,2	75,3
у т.ч. корови	2204,0	2976,3	1896,7	1804,0	1727,3	78,4
Свині	3790,5	3256,3	2954,7	3311,3	3319,3	87,6
У середньому на одне господарство, голів великої рогатої худоби	0,68	0,63	0,60	0,58	0,54	79,4
у т.ч. корів	0,46	0,43	0,41	0,39	0,38	82,6
свиней	0,79	0,68	0,63	0,72	0,73	92,4
Дніпропетровська область						
Велика рогата худоба, всього	108,0	97,2	90,2	84,7	80,5	74,5
у т.ч. корови	71,5	66,5	61,2	56,9	54,9	76,8
Свині	132,4	105,6	92,9	105,8	113,9	86,0
У середньому на одне господарство, голів великої рогатої худоби	0,53	0,49	0,45	0,43	0,42	79,2
у т.ч. корів	0,35	0,33	0,31	0,29	0,28	80,0
свиней	0,65	0,53	0,47	0,54	0,59	90,7

Розраховано за даними [5; 6].

мають у приватній власності сільськогосподарську техніку, по Україні цей показник збільшився на 23,5 %, в області — на 13,8 %, але незважаючи на це, особисті селянські господарства характеризуються технічною та технологічною відсталістю і одним з головних напрямів їх економічного розвитку є підвищення рівня технічного оснащення.

Виробничий потенціал особистих селянських господарств базується на утриманні великої кількості худоби (табл. 2).

За рахунок зменшення чисельності особистих селянських господарств, які утримують худобу, зменшується і чисельність худоби в їх володінні як в Україні, так і в Дніпропетровській області (велика рогата худоба — на 24,7% і 25,5%, корови — на 21,6% і 23,2% і свині — на 12,4% і 14,0% відповідно).

Основною причиною такого стану є низькі закупівельні ціни на молоко та м'ясо, що веде до збитковості виробництва тваринницької продукції в господарствах населення, складна демографічна ситуація на селі, нестача концентрованих кормів.

Стійкість та конкурентоздатність особистих селянських господарств зумовлена їх меншою залежністю від підвищення цін на енергоносії та інші матеріально-технічні ресурси, що дозволяє збільшувати обсяги виробництва без залучення додаткових інвестицій і кредитів. Проте, незважаючи на надзвичайно високу мотивацію до плідної праці, в дрібних сільських домогосподарствах капіталовіддача в 7—10 разів менша, продуктивність праці в 2—5 разів нижча, а потреби в техніці на одиницю земельної площі в 5—10 разів більші, ніж в великих аграрних формуваннях [1].

Особистим селянським господарствам доводиться вирішувати низку таких проблем, як вчасне виконання технологічних процесів в рослинництві, заготівля достатньої кількості кормів для сільськогосподарських тварин, полегшення праці при догляді за ними, реалізація надлишків сільськогосподарської продукції та ін. Незважаючи на малі розміри, використання у господарській діяльності праці членів родини, така форма господарювання є важливою складовою розвитку багатокладності на селі, а також забезпечення продовольчої безпеки держави.

Виявлено, що у приватному секторі через

Таблиця 3. Виробництво валової сільськогосподарської продукції господарствами населення, млн грн.

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2010 р. в % до 2006 р.
Валова продукція сільського господарства вироблена всіма категоріями господарств у порівнянних цінах 2005 р., всього	94895,0	88768,5	103977,9	102092,6	100536,2	105,9
у т. ч. господарствами населення	57887,0	53328,7	56112,5	56312,2	55387	95,7
Частка господарств населення у загальному випуску валової продукції, %	61,0	60,1	53,9	55,2	55,1	-5,9 в.п.

Розраховано за даними [5].

реалізацію особистого інтересу основні фактори аграрного виробництва — земля, праця і капітал — використовуються, як правило, краще, ніж у суспільному (табл. 3).

Вклад господарств населення у загальні обсяги виробництва продукції сільського господарства (в порівнянних цінах 2005 року) за 2010 р. становив 55,1 % від загального обсягу по Україні, зокрема валової продукції рослинництва — 53,7 % і 57,4 % продукції тваринництва. Це досить вагомий показники, які свідчать про те, що господарства населення займають досить важливе місце в аграрному секторі економіки.

Наприклад, у 2010 р. господарствами населення вироблено — 97,4% картоплі, баштанних культур — 90,2 %, овочів — 88,1%, плодів і ягід — 83,6%, зернових та зернобобових — 24,2%, соняшнику — 17,5% та цукрових буряків — 7,9% від загального обсягу виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. Такий стан зумовлений цілою низкою факторів. Першим з них є значний надлишок робочої сили у сільській місцевості, що змусило сільських мешканців для виживання займатися натуральним виробництвом в особистих господарствах. Існуючий низький рівень цін для дрібних товаровиробників призводить до того, що в ОСГ виробляють і реалізують на ринку сільськогосподарську продукцію, таку як картопля, овочі, м'ясо та молочні продукти за цінами, нижчими, ніж у великих сільськогосподарських підприємствах.

Другим фактором є відносно вища продуктивність праці в особистих селянських господарствах порівняно з великими сільськогосподарськими підприємствами, що є наслідком повільного реформування останніх та, як правило, неефективного використання ними матеріальних та трудових ресурсів, каналів збуту сільськогосподарської продукції та кредитних ринків.

Отже, в результаті проведених досліджень встановлено, що через реалізацію особистого інтересу кожного селянина ресурсний потенціал ОСГ використовуються більш раціонально, ніж у суспільному секторі.

Виробництво в особистих селянських господарствах є здебільшого нетоварним, оскільки більша частина виробленої продукції призначена для сімейного споживання і розглядається як додаткове джерело їх доходів. Однак, слід зауважити, що в деяких випадках такі господарства є товарними, орієнтовані на потреби ринку і виробляють сільськогосподарську продукцію, яка користується попитом на ринку.

Результати дослідження діяльності особистих селянських господарств як в Україні, так і в Дніпропетровській області дали змогу виділити такі характерні особливості їх розвитку: широкий асортимент продукції, що ними виробляється, як правило, своєчасне виконання сільськогосподарських робіт, гнучкість та низькі капітальні вкладення. Разом з цим, ОСГ мають у своїй діяльності і негативні наслідки: дуже низька забезпеченість технічними засобами, використання великої кількості ручної праці, обмеженість фінансових ресурсів, недосконалість системи збуту виробленої продукції, вузьке коло споживачів продукції.

Сукупність заходів, спрямованих на підтримку особистих селянських господарств, має включати: дієву державну підтримку, яка складається з правового, фінансово-кредитного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення; зміцнення прав земельної власності селян, удосконалення системи економічного регулювання земельних відносин, удосконалення системи збуту продукції; створення екологічно безпечного землеробства; забезпечення консультативно-інформаційного обслуговування селян тощо [2].

З метою раціонального використання виробленої продукції в особистих селянських господарствах, підвищення рівня товарності, ефективності ведення господарства та покращення соціальних умов проживання сільських жителів доцільно у великих за кількістю дворів селах створювати кооперативи. Вони будуть об'єднувати селян з метою забезпечення можливості організації спільної переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, спільного використання сільськогосподарської техніки, складських приміщень, а також для надання виробничих та маркетингових послуг виробникам сільськогосподарської продукції.

ВИСНОВКИ

1. Особисті селянські господарства є складовою частиною агропромислового комплексу країни, головна мета діяльності яких направлена на виробництво сільськогосподарської продукції для задоволення потреб родини. ОСГ

вирішують важливі соціальні проблеми на селі, зокрема, сприяють більш повному використанню трудових ресурсів сім'ї, забезпечують значну частину своїх потреб у продуктах харчування. Тому їх слід розглядати як форму дрібно-товарного виробництва сільськогосподарської продукції громадянами не тільки для особистого споживання, а й для реалізації на ринку з метою одержання доходів.

2. Особисті селянські господарства виробляють більше половини валової продукції в країні та забезпечують переважну частину доходів їх учасників. Через реалізацію особистого інтересу кожного селянина, ресурсний потенціал ОСГ використовується більш раціонально, ніж у суспільному секторі.

3. Напрямами подальшого розвитку особистих селянських господарств є: підвищення соціального і правового статусу особистих селянських господарств; забезпечення засобами малої механізації; ліквідації дефіциту насіння високоврожайних сільськогосподарських культур, а також високопродуктивних порід худоби, раціональне забезпечення кормами, добривами й іншими матеріально-технічними ресурсами; розробка і впровадження інтеграційних зв'язків особистих селянських господарств із сільськогосподарськими й іншими підприємствами АПК; удосконалення організації закупівлі продукції.

Література:

1. Васильєва Н.К. Обґрунтування розвитку особистих селянських господарств за підтримки економіко-математичного моделювання. / Н.К. Васильєва Н.К. // Агросвіт. — № 10. — 2008. — С. 4—6.
 2. Збарський В.К. Особисті селянські господарства: місце і роль у продовольчому забезпеченні країни / Збарський В.К., Канінський М.П. // Агроінком. — 2008. — № 1—2. — С. 31.
 3. Саблук П.Т. Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2004. — № 6. — С. 6—8.
 4. Юрчишин В.В. Господарства населення: проблеми майбутнього / В.В. Юрчишин // Економіка України. — 2003. — № 9. — С. 69.
 5. Статистичний збірник "Сільське господарство України за 2010 рік" / За ред. Ю.М. Остапчука. — К.: Державна служба статистики України, 2011. — С. 384.
 6. Статистичний збірник "Сільське господарство Дніпропетровської області" / За ред. О.М. Шпильової. — Д.: Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2011. — С. 198.
- Стаття надійшла до редакції 11.02.2012 р.*